

Austrijska škola i suvremena građanska ekonomija

Zagorka Brunsko

Ekonomski fakultet, Dubrovnik

Sažetak

Krajem devetnaestog stoljeća oblikovala se austrijska građanska politička ekonomija, marginalizam, čiji su najistaknutiji osnivači i predstavnici: C. Menger, F. v. Wieser, E. v. Böhm-Bawerk, J. Schumpeter, L. v. Moses, F. v. Hayek i drugi. Metodološki instrumenti i novi izbor teorijskih pitanja određuje austrijsku školu uvodom u suvremenu građansku ekonomiju. Marginalisti potiskuju pitanja proizvodnje u drugi plan, a ističu potrošnju i potražnju kao probleme alokacije sredstava s aspekta pojedinačnog ekonomskog subjekta. Subjektivizacija teorije vrijednosti dovela je do izmjena svih bitnih ekonomskih teorema.

Najveći uspjeh neke škole je taj da kao takva prestane postojati, jer su njene osnovne ideje postale sastavni dio općeprevladavajuće doktrine.

(Friedrich v. Hayek)

Austrijska škola, kao jedna od suvremenih varijanti vulgarne buržoaske polit-ekonomije, oblikovala se sedamdesetih godina 19. stoljeća.¹

Uz teoriju Jevonsa u Engleskoj i Walrasa u Švicarskoj ta je škola dala prvi cjeloviti sistem marginalizma.

Glavni produkt marginalističke revolucije, otpočete 1871. godine, bila je nova subjektivna teorija vrijednosti, koja u objašnjavanju razmjenskog odnosa među robama polazi od pojedinca (izoliranog homo oeconomicusa), koji maksimizira vlastitu korisnost te raspolaže određenim znanjima, vještinama, sredstvima i ukusom, što mu omogućuje donošenje racionalnih odluka u uvjetima rijetkosti. Radna se teorija vrijednosti odbacuje, odnosno zamjenjuje jednom metafizičkom koncepcijom neposredno vezanom uz želje i potrebe (a ne rad) — koncepcijom korisnosti.

¹ Alternativni nazivi ove škole su bačka i psihološka

Vrijednost postaje funkcijom korisnosti, koju korisnost pojedinac pri- daje nekom dobru, te koja uzastopnim uzimanjem toga dobra dobiva sve manje značenje.

Kako se smatra da je najrazrađeniju teoriju subjektivne vrijednosti da- la austrijska škola, njome ćemo se u ovom radu detaljnije pozabaviti.

Kodonačelnik škole je C. Menger, a njegovi su učenici i neposredni sljedbenici Friedrich von Wieser, Eugen von Böhm-Bawerk i Eugen Philippo- vich von Philippsberg. Oni čine drugu generaciju Austrijanaca. U treću spa- daju njihovi istaknuti učenici: J. A. Schumpeter i Ludwig von Moses, dok se u četvrtu (posljednju) generaciju ubrajaju Friedrich von Hayek, Gottfried Haberler, Fritz Machlup, Oskar Morgenstern i P. Rozenstein-Rodan. Ova ge- neracija nastoji danas obnoviti tradiciju škole.

Do danas nisu dovoljno istražene okolnosti zbog kojih je marginalizam došao toliko do izražaja upravo u tada zaostaloj Austriji. Sovjetski ekono- mist Buharin objašnjava nastanak tog pravca pojavom rentijerske klase dokonih kapitalista koji ulažu svoj novac u dionička društva i brinu se sa- mo o najracionalnijem utrošku dividendi. Premda u Austriji nisu postojali tako brojni kapitalisti rentijeri kao u tada razvijenoj Engleskoj, ipak to Buharinovo objašnjenje ima izvjesnu podlogu i za austrijsku školu, jer je u Austriji istaknuto mjesto imao parazitski položaj feudalnog plemstva.

Međutim, daleko važnije značenje za nastanak ove škole imale su speci- fične prilike toga vremena. Bio je to period djelatnosti Prve internacionale i nastanka Pariške komune — prve za kratko vrijeme uspjele proleterske po- litičke revolucije. Ono što je u tom periodu ipak bilo najvažnije jest izla- zak iz štampe prvog toma Marxovog *Kapitala* na njemačkom jeziku (1867).

Budući da zavjera šutnje kojom je građanska ekonomija dočekala ovaj rad nije uspjela, jer je pojava *Kapitala* imala snažan odjek u radničkom i socijalističkom pokretu, građanski teoretičari postavili su sebi cilj izgraditi teoriju kojom će opovrći ekonomsko-sociološke i filozofske zaključke koji logički proizlaze iz tog Marxova djela. Posebna uloga na tom planu pripala je austrijskoj školi.

Okosnicu Marxova ekonomskog sistema čini radna teorija vrijednosti, na osnovi koje je formulirana i razrađena teorija viška vrijednosti te dato objašnjenje eksploatacije najamnog rada od strane kapitala. Zato su i glavni napadi Austrijanaca bili usmjereni na radnu teoriju vrijednosti. U kritici te teorije prednjačio je Böhm-Bawerk. Ostali značajni kritičari Marxova ekonomskog učenja su Knies, Pareto i Wicksteed.

Böhm-Bawerkova kritika Maršove koncepcije bila je jedna od najop- sežnijih kritika upućenih Marxu od strane građanske ekonomije. Eksplici- rana je u njegovoj knjizi *Zum Abschluss des Marxchen Systems (Svršetak Marxova sistema)*, objavljenoj 1896. (dvije godine po izlasku trećeg toma Marxova *Kapitala*).² Iz samog naslova rada uočljiv je povod njegova objavl- jivanja. Trebalo je osporiti Marxovu teoriju eksploatacije i njegovo obja- šnjenje kapitalizma.

² Vidjeti E. v. Böhm-Bawerk: *Karl Marx and the Close of His system*, ed. P. M. Sweezy, New York, Kelly, 1949.

Böhm-Bawerk je naročito isticao »nepremostivu proturječnost« (nekonzistentnost) između prvog i trećeg toma Marxova *Kapitala*, koju (proturječnost) vidi u tome »što se teorija cijene proizvodnje ne može pomiriti s teorijom vrijednosti«. Njemu očigledno nije bio dovoljno jasan transformacijski problem, odnosno Marxov postupak transformiranja vrijednosti u cijenu proizvodnje. Pravi i jedini zadatak zakona vrijednosti po Böhmju trebao bi biti određivanje cijena pojedinačnih roba, a taj zadatak zakon vrijednosti ne može ispuniti. Iz njegove analize dade se zaključiti da nije shvatio suštinu zakona vrijednosti. Uspješan odgovor na njegovu kritiku Marxa dao je R. Hilferding u raspravi *Böhm-Bawerk kao kritičar Marxa*.

No ostaje činjenica da su Böhmove tvrdnje, zajedno s tvrdnjama ostalih Marxovih kritičara, krajem prošlog stoljeća u građanskoj ekonomskoj teoriji dobile status »znanstvene istine«, a cilj im je bio da Marxa svedu na puku političku ličnost, ideološki pristrano vezanu uz »proročanstvo« o sve većoj bijedi masa.

Da bi oborili radnu teoriju vrijednosti i teoriju eksploatacije radničke klase u kapitalizmu, Austrijanci umjesto rada kao osnovne komponente vrijednosti uzimaju korisnost. Analiza proizvodnje se potiskuje u drugi plan, a razmjena, potrošnja i individualne potrebe dobivaju primarno značenje. Proizvodnja je, ističe Hayek, samo tehnički proces kombiniranja proizvodnih faktora. . .³ Ponuda proizvodnih faktora vezana je uz disutilitet ili oportunitetni trošak, dok je potražnja vezana uz marginalnu korisnost.

Krajnji cilj Austrijanaca (kao i ostalih marginalista) bio je izgraditi takav teorijski sistem koji će biti sasvim neovisan o klasnim odnosima.

Ekonomija zato treba da ekonomske pojave analizira odvojeno od povijesne zbilje, odvojeno od bilo kojeg posebnog društvenog ili institucionalnog uređenja. Ona ne istražuje kako se stječu dobra, već ispituje motive koji pokreću njihovu potrošnju. Ona time postaje tehničkom a ne političkom disciplinom. Pitanja klasnih odnosa spretno su zamjenjivana pitanjima o korisnosti i efikasnosti dobara te formiranju cijena.

Polazište za formulaciju nove subjektivne teorije vrijednosti Austrijanci nalaze kod talijanskih i francuskih ekonomista 18. stoljeća: Montanarija, Galianija, Turgota i Condillaca. Međutim, najznačajniji prethodnik austrijske škole, čiji je rad predstavljao solidnu osnovu za nastanak nove teorije, bio je njemački ekonomist Hermann Gossen. On je formulirao dva osnovna zakona, od kojih prvi izričito problematizira načelo opadanja korisnosti, dok se drugi bavi načinom na koji se postiže maksimum svih uživanja.⁴ Prvi zakon dokazuje da veličina jednog istog uživanja u toku upotrebe nekog dobra opada sve dok ne nastupi potpuna saturacija (zasićenost). Po drugom zakonu čovjek u izboru uživanja teži da zadovolji maksimalnu sumu svih potreba. Vrijednost bilo koje stvari ovisi dakle sasvim o uživanju što ga ista može pribaviti, ovisi o odnosu subjekta i objekta.

³ F. A. Hayek — Cit. prema M. Jakšić: »Velike prekretnice građanske ekonomije«, MUS br. 6, 1985, str. 7.

⁴ Spomenute zakone eksplicirao je u svojoj jedinjoj knjizi *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der darausfließenden Regeln für menschliches Handeln* (Razvitak zakona razmjene među ljudima i pravila koja odatle proizilaze za ljudski promet) 1854.

Rad kojim se pribavljaju sredstva za uživanje praćen je mukom (disutilitetom). Njome se može povećati uživanje sve dotle dok se ono cijeni više od muke prouzročene nastalim radom. Kod Gossena su očigledno sadržani svi osnovni elementi kasnije Mengerove i Jevonsove teorije. Ipak, njegov je rad ostao nezapažen sve do marginalističke revolucije.

Poslije zaboravljenih prethodnika svu slavu za ponovno otkriće načela granične korisnosti pobrao je bečki docent C. Menger. U svom poznatom radu *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (*Načela političke ekonomije*) dao je osnove nove subjektivne teorije vrijednosti, koja će oštro raskinuti s klasičnom teorijom troškova proizvodnje. Njegova *Načela* se ograničavaju isključivo na opću teoriju vrijednosti i razmjene na bazi načela marginalne korisnosti te su stoga i u svom drugom izdanju ostala samo »Prvi, opći dio«. No njegovi nastavljači Böhm-Bawerk i Wieser razvili su Mengerove osnove u cjelovit teorijski sistem, zbog čega će ih kasnije Schumpeter s pravom svrstati u suosnivače austrijske škole.

Temeljne postavke Mengerove teorije (i ostalih teoretičara marginalne korisnosti) jesu slijedeće: izvor vrijednosti nije u radu već u korisnosti (upotrebnj vrijednosti) dobara. Vrijednost i korisnost nekog dobra je konkretan odnos između intenziteta ljudskih potreba i količine dobara koja će te potrebe zadovoljiti, a koja čovjeku stoje na raspolaganju. Taj odnos javlja se u svijesti pojedinca kad odmjerava važnost svojih potreba i mogućnost upotrebe rijetkih dobara. Vrijednost na taj način postaje izrazito psihološkom, izrazito subjektivnom kategorijom. Dobra imaju vrijednost zato jer su korisna, a ne zato što je u njima inkorporiran ljudski rad.

Rad ne može biti mjerilom ni vrijednosti ni korisnosti, jer npr. »u pustinji čaša vode ima za žednog čovjeka veću vrijednost i korisnost od bilo kojeg drugog dobra u kome je mogla biti utrošena velika količina ljudskog rada«.

Upotrebom ili trošenjem nekog dobra smanjuje se za čovjeka njegova korisnost i vrijednost. »Za gladna čovjeka (kaže Menger) prvi komad kruha ima veliku korisnost, dok je korisnost svakog dalje uzetog komada sve manja, tako da posljednji uzeti komad čini graničnu korisnost kruha«.⁵ Dakle, što pojedinac više posije za većom količinom dobra, njegova marginalna korisnost, a time i vrijednost, sve više opada. Ukupna korisnost je zbroj (integral) uzastopnih sve manjih korisnosti, dok je vrijednost jednaka korisnosti marginalne jedinice pomnoženoj s količinom tih jedinica.

Karakteristično je da svakom daljnjom upotrebom nekog dobra ukupna korisnost raste, a marginalna korisnost se smanjuje. Dobra se dijele na ekonomska i neekonomska. Ekonomska su sva rijetka dobra koja čovjek nalazi u prirodi ili ih stvara radom. Bitno je da ih dobavlja s naporom ili na račun zadovoljenja nekih drugih potreba. Nekonomska dobra su, naprotiv, ona dobra kojih ima na pretek. Stoga ona nemaju vrijednost. Podjela na ekonomska i neekonomska dobra nije stalna, već se mijenja s potrebama, tehnikom proizvodnje i sl.

⁵ C. Menger: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (*Načela političke ekono-*

Promijenjene prilike, naglašava Menger, »mogu promijeniti neekonom-ska dobra u ekonomska i obrnuto.«⁶

Među ekonomskim dobrima postoje različiti odnosi. Njima je Menger poklonio posebnu pažnju. On je sva dobra svrstao i podijelio ih na ona prvog, drugog, trećeg i višeg reda. Dobrima prvog reda čovjek neposredno zadovoljava svoje potrebe (npr. kruhom), dok dobra drugog (brašno, sol, gorivo, pekarske usluge), trećeg (žito), četvrtog (plodna zemlja) itd. reda zadovoljavaju potrebe samo posredno budući da služe za proizvodnju dobara prvog reda.

Postoje također komplementarna dobra, koja se međusobno nadopunjuju, i supstitucijska dobra koja se među sobom zamjenjuju. Komplementarna dobra su neophodna da bi se dobro višeg reda pretvorilo u dobro nižeg reda. Menger je detaljno razradio teoriju o prenošenju korisnosti dobara. Wieser će je kasnije nazvati teorijom inputacije. Svrstavanjem dobara u redove trebalo je istaći tehničke uvjete proizvodnje te utvrditi odnos između vrijednosti dobara prvoga reda i vrijednosti različitih proizvodnih dobara.

Nasuprot dobrima stoje potrebe. One su psihološki fenomeni, mjerljivi po intenzitetu, djeljivi i kvantitativno usporedivi. Svaki pojedinac sa svojim potrebama ponaša se prema načelima hedonizma, nastojeći sebi osigurati što više zadovoljstava. Potrebe su veoma raznolike: duhovne i materijalne, sebične i nesebične, one koje je moguće zadovoljiti neposredno ili posredno, individualne i kolektivne i sl. Osim toga, različite potrebe nemaju jednaku važnost; najvažnije su one o kojima ovisi život pojedinca, dok su druge, profinjenijeg karaktera, manje hitne. Svaki konkretni čin zadovoljenja neke potrebe ima za pojedinca različito značenje, ovisno o dostignutom stupnju zadovoljenja.

Menger, a kasnije Böhm-Bawerk, taj argument je ilustrirao klasičnom skalom (tablicom) potreba, s namjerom da numerički pokaže kako vrijednost jedne jedinice određenog dobra ovisi o važnosti koju subjekt pridaje posljednjoj jedinici u zadovoljenju potreba.

Ova Mengerova »posljednja jedinica korisnosti« u biti predstavlja odnos između kvantitativnog (količina dobara) i kvalitativnog elementa (važnost čovjekovih potreba). U Wieserovoj interpretaciji ona poprima naziv marginalna korisnost, premda ovaj naziv Menger nikada nije koristio.

S formulacijom ovog pojma javljaju se sumnje u mogućnost ili nemogućnost mjerenja korisnosti (vrijednosti), što je dovelo do razlikovanja kardinalne i ordinalne korisnosti. Zastupnici kardinalne korisnosti (Menger i Böhm-Bawerk) bili su mišljenja da je ukupnu i marginalnu korisnost moguće mjeriti i iskazati u apsolutnim iznosima. No već je Wieser uočio teškoće koje nastaju u konkretnom mjerenju i numeričkom prikazivanju tih kvantiteta, pa se kod njega naslućuju elementi koji upućuju na nemjerljivost korisnosti. Kasniji marginalisti postupno napuštaju ideju kardinalne korisnosti i razvijaju teoriju ordinalne korisnosti, polazeći pritom od uvjerenja

⁶ C. Menger: *naved. djelo*, str. 60; cit. prema G. J. Stigler: *The Economics of*

da je korisnost moguće uspoređivati i predočiti je kao nešto veće, manje ili jednako drugoj korisnosti.

Teorija razmjene. Austrijanci, osobito druga generacija, posebnu su pažnju posvetili objašnjenju razmjene, profita i kamate. U njihovim prvim teorijskim konstrukcijama razmjena se želi objasniti na čisto psihološkoj osnovi. Polazi se od dvije izolirane individue — kupca i prodavača, koji razmjenjuju dobra manje korisnosti za dobra veće korisnosti, te iz te neekvivalentne razmjene žele izvući što veću dobit.⁷ Razmjenjivanje (u obliku pogađanja među subjektima) teći će sve dok jedinica ponuđenog i jedinica traženog dobra ne budu imale istu marginalnu korisnost, odnosno dok se ne ostvare rezultati koji će zadovoljiti obje strane. Na toj osnovi kasnije se objašnjava cijena kao ravnoteža cijena, odnosno kao rezultat subjektivnih ocjena prodavača i kupaca. Subjektivna ocjena kupca odredit će maksimalnu granicu cijene, dok će subjektivna ocjena prodavača odrediti njenu minimalnu granicu.

Razmjenski odnosi izražavaju dakle isključivo privatne procjene dobara, tako da su u savršeno konkurentskoj ravnoteži cijene određene bez bilo kakvog društvenog ili institucionalnog utjecaja i svode se na zbroj individualnih ocjena. One su samo izraz individualne racionalnosti ekonomskih subjekata, koji putem konkurentске razmjene optimalno usklađuju vlastite interese. Pritom, smatraju Austrijanci, dolazi do usklađivanja individualne i društvene racionalnosti. Na toj osnovi, kako primjećuje S. Clarke, »nastoji se dokazati da su sve kapitalističke ekonomske institucije, u najčistijem i najapstraktnijem obliku, *najsavršeniji izraz individualne racionalnosti* (podvukla Z. B.): svojina, razmjena, novac, podjela rada, odvajanje radnika od sredstava za proizvodnju, sve se to objašnjava ne specifičnim historijskim društvenim odnosima, već tehničkim instrumentima koji olakšavaju najsavršeniju realizaciju individualne racionalnosti.«⁸

Tržište zato nije posebna društvena institucija koja pojedince potčinjava određenim ograničenjima, već je svedeno na čisto tehničko sredstvo pomoću koga oni ostvaruju ekonomsku samorealizaciju. U svojim *Načelima* Menger je jasno naglasio da je preduvjet razmjene privatno vlasništvo, te da sigurnost privatnog vlasništva osigurava miroljubivo rješenje ključnog ekonomskog problema s kojim se suočava svako društvo — problema rijetkosti.

U razmjeni se spontano javlja i novac kao društvena institucija. Njega je kao tehnički instrument izmislio pojedinac, s ciljem da usavrši proces maksimiziranja korisnosti, pa stoga novac ima racionalno porijeklo.

Sama proizvodnja tretira se kao tehničko sredstvo putem kojeg se dobra višeg reda transformiraju u dobra nižeg reda.

Napusti li se nivo apstrakcije da proizvodnju vrše pojedinci, uvođenje proizvodnje nameće razgraničenje dvaju vrsta ekonomskih jedinica: doma-

⁷ Očigledno je da za odnos dobara u razmjeni nemaju odlučujući značaj ni rad, ni troškovi proizvodnje, već samo odnos potrošača prema finalnim dobrima (koja zadovoljavaju njegovu potrebu).

⁸ S. Clarke: *Marx, Marginalism and Modern Sociology*, Macmillan, London 1982 (cit. prema S. Clarke: »Marginalistička revolucija, ekonomija i sociologija«,

ćinstava i firmi. Prva su jedinice potrošnje, dok su druge jedinice proizvodnje. Prve teže maksimiziranju korisnosti, druge maksimiranju profita. Kako je korisnost subjektivna kategorija, a firma nije subjekt, to komplicira problem i čini ga rješivim uvođenjem teorije profita. Po toj teoriji profit odgovara prinosima vlasnika kapitala, pa i njegova maksimalizacija odgovara maksimalizaciji korisnosti ovih vlasnika. Profit je dakle prihod koji pripada kapitalu kao proizvodnom faktoru. Slično se tretiraju renta i najamnina. Prva pripada zemlji, a druga radu. Svi ti dohoci izvode se očigledno kao prihodi proizvodnih faktora, bez korištenja radnog vremena ili troškova proizvodnje.

Rana austrijska teorija imala je nedostatak (koji je Menger dobro poznao) upravo u tome što je propustila da raspravlja o troškovima. Kasnije priznaje ulogu troškova u određivanju cijena. Cijene faktora sada su determinirane ponudom i potražnjom. Potražnja svakog faktora ovisit će o njegovoj marginalnoj produktivnosti, koja je novčani izraz njegova marginalna doprinosa korisnosti. Korištenjem pojedinog faktora smanjivat će se njegova marginalna produktivnost pa će potražnja za njim biti opadajuća funkcija njegove cijene. Ponudu faktora u marginalnoj analizi moguće je odrediti bilo na temelju teorije realnih troškova, kao što to čine A. Marshall i klasična tradicija, bilo pomoću teorije oportunitetnog troška, kakva je austrijska teorija troškova korisnosti. Po toj teoriji, koju razvija Wieser, ponuda faktora proizvodnje ovisi o korisnosti koja bi se mogla dobiti zapošljavanjem marginalne jedinice faktora u nekoj drugoj proizvodnji. Obje teorije na kraju dolaze do sličnih rezultata, te ističu da u ravnoteži cijena faktora proizvodnje odgovara njegovoj marginalnoj produktivnosti s jedne ili trošku korisnosti s druge strane.

Analiza određivanja cijena proizvoda i faktora proizvodnje kakvu su poduzeli Austrijanci (kao i ostali marginalisti) zanemaruje proučavanje povijesno nastalih, specifičnih društvenih odnosa. Individualne procjene korisnosti međusobno povezuje samo »slobodno tržište« i postojanje slobodne razmjene. Na njemu se cijene formiraju spontano kao izraz neograničenog izražavanja individualne racionalnosti. Institucije proizvodnje i razmjene samo su tehnički instrumenti potrebni pojedincima da bi mogli što racionalnije ostvariti svoje ciljeve. Intervencionizam (bilo koje vrste) u određivanju cijena proizvodnih faktora poremetio bi postojeću ravnotežu i smanjio ukupnu korisnost.

Gljučni problem ostaju kamate, čijem je objašnjenju najviše pridonio Böhm-Bawerk. Njegova teorija kapitala i kamate eksplicirana je u djelu *Kapital i kamata*, čiji je prvi svezak *Historija i kritika teorije kamate* objavljen 1884, a drugi *Pozitivna teorija kapitala* 1889. godine.⁹

Srž teorije kamate po riječima samog Böhm-Bawerka je »Opće pravilo da su sadašnje robe vrednije od budućih iste kvantitete i kvalitete.«¹⁰

⁹ E. v. Böhm-Bawerk: *Histoire critique des théories de l'intérêt du capital*, Paris 1903.

Vidjeti i: E. v. Böhm-Bawerk: *Positive Theory of Capital*, South-Holland, III. Libertarian Press, 1959.

On navodi tri razloga (drei Gründe) za veće vrednovanje sadašnjih dobara o odnosu na buduća, na temelju čega se izvodi veličina kamatne stope. Prvi razlog je što pojedinci, kada se nađu pred izborom između sadašnjih i budućih dobara, obično precjenjuju buduća sredstva, omalovažavajući buduću potrebu. Ljudi se dakle ponašaju iracionalno, žive u današnjici, kao da nikad neće doći sutra.¹¹ Uzrok precjenjivanja je nada, dok su uzroci potcjenjivanja slabost volje i nedostatak imaginacije.

Ti uzroci (drugi razlog) povećavaju marginalnu korisnost dobara u sadašnjosti u usporedbi s njihovom marginalnom korisnošću u budućnosti. Oni na taj način stvaraju neki ažio, a taj ažio se mora platiti da bi se izazvala ponuda sadašnjih dobara u zamjenu za buduća. Navedena dva razloga su psihološka i tiču se potrošnje. Treći razlog, naprotiv, tiče se proizvodnje i tehničke je naravi. On objašnjava zbog čega se moraju plaćati kamate. Upotreba kapitala omogućuje da se »zaobilaznim procedurama i metodama«, dakle kapitalističkim metodama proizvodnje isporuči što veća količina dobara. Kapital stvoren proizvodnjom sredstava za proizvodnju svojom primjenom u raznim područjima djelatnosti može uvećati proizvodnju, a može i zadovoljenje nekih potreba učiniti manje napornim.

Povećanje produktivnosti moguće je dakle postići samo primjenom novih proizvodnih postupaka, koji su »zaobilazni« jer zahtijevaju određeno vrijeme za izum, usavršavanje, proizvodnju i primjenu. U tom razdoblju potrebno je osigurati životna sredstva da bi se uzdržali vlasnici proizvodnih faktora dok novo potrošno sredstvo ne bude proizvedeno. Kamate su neophodne da bi se prevladao vremenski diskont između sadašnjih i budućih dobara i vlasnicima kapitala omogućilo uzdržavanje.

Ukratko, po trećem Böhmovu argumentu, veća vrijednost robe u sadašnjosti rezultat je »tehničke superiornosti sadašnjih dobara«. Ona se ogleda u tome što se sadašnja dobra mogu odmah upotrijebiti, a zaobilazni procesi su po definiciji produktivniji.

Na tom mjestu Böhm je izazvao zbrku, budući da je nejasno izložio svoje stajalište,¹² što je uzrokovalo nerazumijevanje među teoretičarima i izazvalo brojne polemike. U tim polemikama učestvovali su I. Fisher, G. Cassel, A. Marshall, J. A. Schumpeter, F. Fetter, L. Mises i drugi, s ciljem da modificiraju Böhmове stavove, odnosno da daju ispravan odgovor na njegovo konfuzno tumačenje kamatne stope.

Fisher dokazuje da su za formiranje kamate podjednako važni psihološki (subjektivni) faktori i produktivnost, te da oni djeluju u interakciji. Odgovarajući na Böhm-Bawerkovo »konfuzno tumačenje« kamatne stope, Fetter i Mises su tvrdili da se ne radi ni o precjenjivanju ni o potcjenjivanju robe već da je jednostavna psihološka činjenica da ljudi preferiraju robe koje postoje danas i ovdje, u odnosu na robe koje se javljaju u kasnijem periodu. Razlika u vrijednosti tih roba predstavlja »originalnu kama-

¹¹ Manje nas zanimaju buduća osjećanja radosti i tuge, jednostavno zato što leže u budućnosti, a opadanje našeg obzira proporcionalno je s udaljenošću budućih događaja... Slično tome... sistematski potcjenjujemo buduće želje, kao i sredstva koja koriste za njihovo zadovoljavanje. (Cit. prema: B. Bawerk, naved. izd., str. 268.)

tu«. Ona se od tržišne razlikuje za anticipiranu stopu inflacije i za riziko premiju. Spomenuta dva teoretičara inzistiraju dakle na vremenskoj preferenciji kao jedinom činiocu koji dovodi do stvaranja kamate.

Kad razmatramo Böhmova objašnjenja kamate trima razlozima, važno je uočiti da je njegov cilj bio odvratiti pažnju od vladajućih odnosa eksploatacije, koje je razotkrio Marx, i pokazati kapitalizam kao harmoničan sistem. (S tim u vezi, vidjeli smo, poduzeo je i temeljitu kritiku Marxa.) Međutim, njegovi radovi svakako su najznačajniji za nastanak pravca koji će se kasnije nazvati austrijskom teorijom kapitala. Osnovna karakteristika Böhm-Bawerkove analize je naglašavanje vremenskog aspekta proizvodnog procesa.

Za kasnije razdoblje karakteristično je zapostavljanje analize vremena (neoklasici inzistiraju na jednovremenosti odvijanja čitavog ekonomskog procesa).

Austrijska škola napušta analizu društvenih odnosa ili ih promatra u okviru procesa razmjene, što joj daje apologetski karakter. No, usprkos ideološkim ograničenjima, kako primjećuje S. Clark, »marginalistička analiza ima određeni naučni značaj. Ona iz skrivenih pretpostavki kapitalističkih društvenih odnosa izvodi rigoroznu, iako apstraktnu analizu formalnih obilježja razmjenskog procesa, čime se ni Marx ni klasična politička ekonomija nisu sistematski bavili.¹³ Osnovne ideje ove škole kasnije će prerasti u neoklasičnu teoriju.

Metodologija austrijske škole

Osnovne postavke Austrijanaca temelje se na subjektivnom pristupu ekonomskim fenomenima. Marginalisti su uvijek isticali da je njihova osnovna metoda introspekcija, tj. analiza stavova i motiva ponašanja pojedinca (izoliranog homo oeconomicusa) u određenoj situaciji, a zatim pokušaj da se iznađu zajedničke karakteristike ponašanja svih ljudi. Pritom se zanemaruju konkretni historijski uvjeti u kojima pojedinac egzistira, zanemaruje se društveni utjecaj na pojedinca.

Osim metode apstrakcije, Austrijancima je imanentan deduktivni način zaključivanja, u čemu se ogleda sličnost njihovog metodološkog pristupa s Marxovim. (Apstrakcija i dedukcija temeljna su obilježja Marxove metode i metodskog pristupa Austrijanaca.) Austrijanci odbacuju empirijske činjenice obrazlažući taj postupak time da se te činjenice ne mogu egzaktno utvrditi. »Želja da se čista ekonomska teorija testira iskustvom u realnosti«, po mišljenju Mengera, »... analogan je proces onom kad bi matematičar želio da ispravi geometrijske principe mjerenjem realnih objekata.«¹⁴

Empirijski rezultati, smatraju Austrijanci, sasvim su beznačajni, jer se promatrana situacija s vremenom mijenja.

¹³ S. Clarke: »Marginalistička revolucija: ekonomija i sociologija«, MUS br. 6, 1985, str. 47.

¹⁴ C. Menger: *Problems of Economic and Sociology*, Un. of Illinois Press, 1960, str. 60.

Metoda austrijske škole zasniva se stoga na aksiomatskom pristupu. U postupku apstrakcije oni polaze od skupa aksioma, tj. činjenica koje ne treba provjeravati i iz kojih se dedukcijom dolazi do egzaktnih zakona.

Austrijskoj školi imanentan je i ahistorijski pristup ekonomskim fenomenima. Zbog čega je to tako?

Sâma škola nastala je u vrijeme dominacije historijske škole Rorschera i Schmollera, čija se djelatnost svodila na praćenje i opisivanje ekonomskih fenomena kroz povijest. Mengeru se taj pristup činio jednostran, te je 1883. godine oštro napao metodologiju spomenute škole, otpočevši time dugogodišnji sukob oko metode političke ekonomije Methodenstreit.¹⁵

On nije htio sasvim negirati historijski pristup, već je želio dokazati da teorijska ekonomija ne može imati za osnovni predmet analize povijesne sadržaje. Njen glavni zadatak, po Mengeru, mora biti objašnjenje prirode ekonomskih fenomena, a takvo objašnjenje zahtijeva primjenu dedukcije. Sukob oko metode do danas nije okončan. Sve diskusije uglavnom su se svodile i svode se na pitanje koja je metoda bolja i adekvatnija u ekonomskim znanostima: induktivna, empirijska, historijska i deskriptivna ili analitička, apstraktna i teorijska? Do danas su opstala ekstremna shvaćanja koja zastupaju isključivost bilo induktivne bilo deduktivne metodologije na području ekonomskih znanosti, premda postoji težnja za pomirenjem ekstrema i sintezom u metodologiji.

Značaj austrijske škole za suvremenu građansku ekonomiju

Austrijska škola označila je prekretnicu u ekonomskoj teoriji. Njene ideje možemo okarakterizirati kao uvod u suvremenu građansku ekonomiju. Pojava Mengerovih *Načela političke ekonomije* označila je odlučan trenutak u napuštanju klasičnog sistema, u napuštanju objektivne teorije vrijednosti. To je bio trenutak utemeljenja subjektivne teorije vrijednosti, nakon čega je uslijedila potpuna izmjena svih bitnih ekonomskih teorema.

Nova teorija uspjela je uskoro zavladata svim katedrama političke ekonomije. Po Schumpeterovu mišljenju između dva svjetska rata više od 90% svih ekonomista na univerzitetima pripadalo je marginalističkoj školi.

Zbog čega su marginalistička načela uspjela tako zadominirati? Hutchison navodi nekoliko razloga, a to su: marginalizam je uspio riješiti neke od starih paradoksa (posebno onaj s vodom i dijamantom), uspio je »humanizirati«¹⁶ političku ekonomiju jer je, potpisujući proizvodnju u drugi plan, istakao primat potrošnje i potražnje, on je ujedno postavio problem alokacije sredstava s aspekta pojedinačnog potrošača i formulirao maksimirajuće rješenje, njegovo učenje bilo je podobno za matematičku formulaciju i, konačno, u pojmu »granična korisnost«¹⁶ pridjev je bio važniji od imenice, te je na toj osnovi došlo do temeljne primjene marginalne analize.¹⁶

¹⁵ Ovaj problem iznesen je u njegovoj knjizi *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere (Istraživanja o metodi društvenih znanosti s posebnim osvrtom na političku ekonomiju)*.

¹⁶ U T. W. Hutchinson: »A Review of Economic Doctrines«, Oxford 1953, str. . . .

No za predominaciju marginalističkih načela u građanskoj ekonomiji postojali su i neki dublji, presudniji razlozi. Mnogi ističu individualistički karakter marginalizma. Na društvo se gleda kao na zbroj individuuma, pa se privatne odluke pojedinaca o korištenju i upravljanju rijetkim resursima nastoje proširiti na cjelokupnu privredu. Moglo bi se, naravno, opaziti da se i klasična škola temeljila na individualističkim shvaćanjima. Međutim, ona je temeljne funkcije i elemente u ekonomskom procesu (rad, zemlju i kapital) vezivala uz određene grupe u klasno izdiferenciranom društvu (najamni radnici, kapitalisti, zemljoplasnici).

Marginalizam je to odbacio te uvođenjem subjektivizma, kako je to opazio Roll, »oslobodio ekonomiste dužnosti da se bave određenim društvenim poretkom«.¹⁷

Svrha je bila dokazati da su sve kapitalističke institucije (vlasništvo, novac, odvajanje radnika od sredstava za proizvodnju i dr.) u svom najčistijem obliku najsavršeniji izraz individualne racionalnosti.

Ekonomске institucije kapitalističkog društva nastoje se odvojiti od povijesnog i socijalnog konteksta i svesti na racionalno razvijene tehničke instrumente.

Ekonomija kao znanost ne treba po tom shvaćanju da se bavi nekim konkretnim društvenim uređenjem i da proučava zakonitosti istog, već je njen zadatak da ekonomske fenomene analizira izolirano od bilo kojeg društvenog ili institucionalnog uređenja.

Austrijska škola (kao i ostali pravci marginalizma) nosi u sebi nastojanje da se brane klasni interesi kapitalista. Iz ekonomskih istraživanja trebalo je dakle izbaciti sve ono što može navesti na političke zaključke, osobito sve socijalističke elemente. Izolirani pojedinac stavljen je u žižu interesa, da bi se odvučla pažnja od analize društvenih odnosa među ljudima, kakvu je analizu detaljno razradio Marx.

Suvremeni građanski ekonomisti analiziraju također kapitalistički način proizvodnje u interesu buržoazije, nastojeći da do daljnega osiguraju njenu prevlast i položaj u društvu. Ideje Austrijanaca u potpunosti odgovaraju tim namjerama, jer omogućuju da se kapitalizam prikaže kao poredak koji dopušta afirmaciju najvećih vrлина: maksimiziranje potrošačkih potreba, optimalnu proizvodnju uz minimalne troškove, pravičnu raspodjelu dohotka prema proizvodnim doprinosima faktora proizvodnje i sl.

Očigledno je stoga zbog čega je austrijska škola naišla na tako dobar prijem u suvremenoj građanskoj ekonomiji, zašto su njene ideje u nešto modificiranu obliku našle mjesto u cjelokupnoj strukturi neoklasične teorije vrijednosti i raspodjele koja se razvila i održala u građanskom svijetu.

Neoklasična škola stvorena je na marginalističkim načelima. Njena dva osnovna kraka su teorija parcijalne ravnoteže A. Marshalla i teorija opće ravnoteže L. Walrasa.

Marshall je polazio od pojedinca-potrošača i proizvođača i njegove čisto subjektivne djelatnosti, pa se čitava teorija mogla izvesti iz jednog jedinog načela — maksimaliziranja određene veličine.

Posebnu pažnju posvetio je analizi ponude, potražnje i cijena na pojedinim tržištima, te razlikovanju raznih razdoblja za vrijeme kojih se pretpostavlja da djeluju snage koje smjeraju ka uspostavljanju ravnoteže. Njegova teorija vrijednosti pokušaj je da se ujedine marginalna korisnost i subjektivni troškovi. L. Walras bavio se analizom opće ravnoteže na tržištu proizvoda i tržištu usluga. Ustvrdio je da između ponude, potražnje i cijena stoji funkcionalna međuzavisnost, te konačna zavisnost od rijetkosti (raretéa).

Termin rijetkost upotrijebio je umjesto termina marginalna korisnost. U suvremenoj varijanti teorije opće ravnoteže kriterij ravnoteže također je formiranje skupa cijena koje zadovoljavaju brojne marginalne uvjete.

To ukazuje na činjenicu da su i poduzetnici i potrošači optimalno iskoristili raspoložive proizvodne faktore i potrošna dobra. Svaki pojedinac postigao je na tržištu optimalne rezultate: poduzetnici maksimalni profit, a potrošači maksimalni iznos subjektivno ocijenjene korisnosti.

Neoklasična škola kategoriju najamnine izvodi također prema marginalnom principu. Najamnina je jednaka cijeni rada, koja se u krajnjoj liniji određuje ponudom i potražnjom.

I neoklasična teorija cijena i raspodjele okarakterizirana je izostankom klasne analize. Radnici i kapitalisti nude usluge određenih proizvodnih faktora poduzetniku i od njega kupuju dobra koja su proizvedena korištenjem tih faktora proizvodnje. Kao nagradu za svoje usluge oni primaju dohodak. Nudeći usluge rijetkih faktora, oni istodobno zadovoljavaju neodložne potrebe.

Suvremene građanske teorije cijena i raspodjele bave se uvjetima optimalne alokacije sredstava i resursa.

Konstruirajući krivulje ponude i potražnje proizvoda ili faktora, one uz pretpostavku danih cijena gotovih proizvoda ili faktora nastoje otkriti onu granicu do koje se potrošačima ili proizvođačima isplati tražiti te proizvode ili proizvodne faktore. Jednadžbom ponašanja izražava se ponašanje ekonomskih subjekata, koji uz savršenu racionalnost nastoje maksimizirati svoja sredstva i resurse.

Opća stremljenja neoklasičara možda je najbolje izrazio L. Robbins govoreći da je »teorijska ekonomija nauka koja izučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i rijetkih sredstava, koja imaju alternativne upotrebe.«¹⁸

I predstavnici teorije igara J. v. Neumann i O. Morgenstern zahvatili su nekoliko temeljnih problema ekonomskog ponašanja koji su kod predstavnika austrijske škole bili opisani kao nastojanje pojedinca da maksimalizira korisnost. Teorija igara bavi se formulacijom određivanja optimalnih odluka u uvjetima konflikata ili neizvjesnosti i rizika. Svaki igrač nastoji maksimizirati svoj udio u ukupnom dohotku, istodobno minimalizirajući udio svog suigrača. Dok je opis racionalnog ponašanja jednog Robinsona kakav daje austrijska škola više kvalitativan, teorija igara je matematička metoda.

Ono što je ovdje bitno istaknuti jest činjenica da je pristup teoretičara igara u suštini jednak pristupu Austrijanaca: glavna namjera je određivanje

¹⁸ L. Robbins: *An Essay on the Nature and the Significance of Economic Sci-*

racionalnog ponašanja pojedinca u dvojbjenim situacijama. I jednom i drugom učenju zajednička je psihološka pretpostavka da svaki pojedinac posjeduje vlastitu, postojanu skalu preferencija. Oba učenja teže za tobožnjom apsolutnosti, univerzalnosti i čistoj znanstvenosti, odbacujući daleko racionalniji pristup kroz proučavanje samog društva.

Doprinos austrijske škole suvremenoj građanskoj ekonomiji ogleda se u tome što njezina teorija kapitala pruža jedinstven teorijski instrumentarij nezamjenjiv za analizu vremenskog faktora u proizvodnji i potrošnji. Činjenica je da je neoklasična analiza najčešće izostavljala faktor vremena.

Sedamdesetih godina javile su se i nove teorije ekonomske politike, koje polaze od najkonzervativnijih postulata austrijske teorije. Njihova pojava rezultat je neuspjeha keynesijanske ekonomske politike u suvremenim uvjetima. Izrazito konzervativni karakter proizlazi iz prijedloga njihovih mjera. Oni predlažu, npr., smanjenje poreza bogatim poreskim obveznicima, kako bi se stimuliralo poduzetništvo i sl.

Razmotrimo li metodološki doprinos austrijske škole i njegov utjecaj na suvremenu građansku ekonomiju, možemo doći do slijedećih konstatacija:

Austrijancima je, kako je ranije naglašeno, imanentna metoda apstrakcije, dedukcije i aksiomatski pristup. Slično Marxu, oni nastavljaju epistemološki pristup njemačkog klasičnog idealizma, polaze od istih filozofskih osnova. Za razliku od Marxove apstrakcije, Austrijanci apstrahiraju proizvodne odnose i antagonističke suprotnosti kapitalističkog načina proizvodnje. Osim toga, nedostaje im dijalektička logika, što ima za posljedicu izostanak povijesnog sagledavanja ekonomskih fenomena (Hayek i Mises u potpunosti negiraju mogućnost postojanja »zakona« kretanja ljudskog društva.) Njihova metoda dugo je bila osporavana, činilo se čak i napuštena (kritika pozitivista, kritika predstavnika historijske škole — Methodenstreit).

Činjenica je međutim da je suvremena građanska ekonomija sve više uvažava.

Zaključno, austrijska škola utjecala je i danas utječe na suvremenu građansku ekonomiju. Postavlja se međutim pitanje može li teorija granične korisnosti poslužiti i socijalističkim teoretičarima u obradi pojedinih kategorija u socijalističkoj privredi?

Odgovor je potvrđan, osobito kada je riječ o pojedinim mikroekonomskim kategorijama. U učenju o potrošnji, cijenama, sredstvima za proizvodnju i sl. mogu poslužiti spoznaje škole granične korisnosti.

Zagorka Brunsko

AUSTRIAN SCHOOL AND CONTEMPORARY BOURGEOIS ECONOMY

Summary

At the end of the nineteenth century the Austrian bourgeois political economy, Marginalism, was formed. Its most distinguished founders and representatives were: C. Menger, F. v. Wieser, E. v. Boehm-Bawerk, J. Schumpeter, L. v. Moses, F. v. Hayek and others. Methodological instruments and a new choice of theoretical concerns makes Austrian school an introduction to contemporary bourgeois economy. Marginalists turned their attention from the question of production to the questions of consumption and demand which they treated as problems of allocation of resources from the point of view of individual economic subjects. Subjectivization of the theory of value has led to the change of all the essential economic theorems.